

ROCZNIK CHEŁMSKI

TOM 24

ROCZNIK CHEŁMSKI

TOM 24

Komitet redakcyjny:
Beata Akimjakowa, Andrzej Bronicki, Robert Chełmicki, Stanisław Dubaj,
Michał Gołoś, Emil Horoch, Tadeusz Jaceniuk, Paweł Kiernikowski, Roman Małek,
Robert Kozyrski, Jan Lewandowski, Leszek Piątkowski,
Andrzej Rybak, Andrzej Stępnik, Witalij Telwak, Zbigniew Zaporowski

Redaktor naczelny:
Emil Horoch

Redaktor tematyczny:
Andrzej Rybak, Małgorzata Stryjecka

Redaktor językowy:
Agata Szewczuk

Opracowanie redakcyjne:
Marzena Zielonka

Recenzenci:
prof. dr hab. Andrzej Gil (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II)
prof. dr hab. Emil Horoch (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)
dr hab. Marek Florek (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)
prof. dr hab. Dariusz Kupisz (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)
prof. dr hab. Jurij Makar (Narodowy Uniwersytet w Czerniowcach)
prof. dr hab. Witalij Makar (Narodowy Uniwersytet w Czerniowcach)
doc. dr Władysław Strutyński (Narodowy Uniwersytet w Czerniowcach)

Tłumaczenia streszczeń:
Katarzyna Bedlińska-Polak (język angielski), Olena Hodała (język rosyjski)

Zdjęcia: Lech Radwański
Zdjęcia: Rejowiec (fot. z lat 2004–2006)

Skład i łamanie:
Marek Zielonka Zielony Królik

Wydawnictwo wsparli finansowo:
Urząd Miasta Chełm • Starostwo Powiatowe w Chełmie • Urząd Gminy w Wojsławicach
• Urząd Gminy w Rudzie-Hucie • Budman Sp. z o.o.
• Edward Hołub, Lucjan Jagiełło, CTN Elektromet Zalewa sp.j. • Midex z Brzeźna
• Czesław Zwolak • Irena Smulkowska • Zygmunt Gardziński • Ryszard Kostecki
• Przychodnia Weterynaryjna Janów k. Chełma Justyna Gardzińska, Grzegorz Gardziński

Zadanie współfinansowane ze środków
Urzędu Miasta Chełm

Zadanie współfinansowane ze środków
Starostwa Powiatu Chełmskiego

Adres redakcji:
Stowarzyszenie Rocznik Chełmski
22-100 Chełm, ul. Partyzantów 40
www.chbp.cheml.pl/srch/ e-mail: rchelmski@wp.pl, ah.rybak@gmail.com
Redakcja informuje, że prezentowana wersja czasopisma (papierowa) jest wersją pierwotną (referencyjną)

Nakład 350 egz.

STOWARZYSZENIE ROCZNIK CHEŁMSKI
CHEŁMSKA BIBLIOTEKA PUBLICZNA IM. M.P. ORSETTI W CHEŁMIE
PAŃSTWOWA WYŻSZA SZKOŁA ZAWODOWA W CHEŁMIE
MUZEUM ZIEMI CHEŁMSKIEJ IM. WIKTORA AMBROZIEWICZA
W CHEŁMIE

ROCZNIK CHEŁMSKI

TOM 24

CHEŁM 2020

Copyright by Stowarzyszenie Rocznik Chełmski
ISSN 1425-6665

Druk:
DRUKARNIA WYDAWNICTWA ARKA
www.arkadruk.pl

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

TOMASZ DZIEŃKOWSKI: Europejska kariera chełmskiego ośrodka osadniczego w XIII i XIV w. Szkic archeologiczny.	9
STANISŁAW GOŁUB, BEATA BOROWSKA, MAGDALENA MAŁKA: Próba identyfikacji pochówku biskupa Jakuba Suszy na podstawie wyników badań archeologicznych, antropologicznych i źródeł historycznych	29
ANDRZEJ BRONICKI: Otoczenie kościoła pw. Rozesłania Świętych Apostołów w Chełmie w świetle wyników nadzorów archeologicznych prowadzonych nad wykopami instalacyjnymi	51
MAŁGORZATA PODLEWSKA-BEM: Droga do szczęścia. Zabiegi, wróżby i przepowiednie dotyczące szczęśliwego pożycia małżeńskiego. Materiały etnograficzne opracowane na podstawie analizy literatury i badań terenowych	81
BARTOSZ STARĘGOWSKI: Działalność rodziny Orchowskich na forum sejmiku ziemi chełmskiej (1572–1674)	103
PAWEŁ SYGOWSKI: Ratno – miasteczko ziemi chełmskiej, jego trzy cerkwie i ich kaplice filialne w Hornikach i Wydraniczy – w dekanacie ratneńskim unickiej diecezji chełmskiej w XVIII w.	125
HENRYK KUCHARUK: Chełmskie Linie Autobusowe (ZKM, MPK) – udział w rozwoju komunikacji miejskiej.	153
DOMINIK PANASIUK: Rejon III chełmskiego obwodu AK-DSZ-WiN 1944–1947. Ludzie, struktura organizacyjna, działalność.	167
STANISŁAW DUBAJ: Wpływ obywateli Ukrainy na rynek pracy w województwie lubelskim	209

Z ZAGRANICY

АНАСТАСІЯ ВАТАМАНЮК: Участь Іспанського Королівства у діяльності Першого Глобального форуму у врегулюванні проблеми біженства.	227
ОЛЕКСІЙ БАЛУХ: Роль козацтва у військово-політичних конфліктах на території Буковини другої половини XVII – початку XVIII ст.	241
ДАРІЯ ЛОГВІНОВА: Інтеграція нових мігрантів в ринок праці Квебеку	253
ІГОР ПІДДУБНИЙ: Позиція В. Філдермана щодо „єврейського питання” та його місця в політичному житті Румунії 1920-х років	271
МАРІЯ ЖИРЯДА: Вплив міграційної кризи на політичні настрої в Європейському Союзі	291
ОЛЕКСІЙ КОШЕЛЬ: Протестний рух у закладах духовної освіти України у другій половині XIX ст.	297

СЕРГІЙ ДОБРЖАНСЬКИЙ: Українська історіографія історії міст Галичини та Буковини другої половини XIX – початку XX ст. 313

СЕРГІЙ ФЕДУНЯК: Проєкт Балтійсько-Чорноморського союзу в контексті розвитку біполярної системи міжнародних відносин. 327

CZŁOWIEK I ŚRODOWISKO

EWA STAMIROWSKA-KRZACZEK: Ocena stosowania suplementów diety w celach prozdrowotnych przez mieszkańców województwa lubelskiego. 339

MAŁGORZATA STRYJECKA: Sposób odżywiania się wybranych mieszkańców Chełma chorych na cukrzycę typu 2 355

IGNACY KITOWSKI, GRZEGORZ GRZYWACZEWSKI: Występowanie żolny *Merops apiaster* w okolicach Chełma 363

MAŁGORZATA STRYJECKA: Ocena sposobu odżywiania się kobiet aktywnych fizycznie w wieku 20–40 lat zamieszkujących województwo lubelskie 367

JACEK CYMERMAN: Ocena jakościowa i ilościowa wybranych odmian ziemniaka jadalnego w zależności od sposobu przechowywania w powiecie chełmskim 373

MATERIAŁY

JOLANTA GRUSZKA: Przyczynek do dziejów garnizonu chełmskiego. Początki garnizonu, historia wojskowości Chełma od drugiej połowy XIX w. do lat trzydziestych XX w. . . 387

STANISŁAW LIPIŃSKI: Przyczynek do dziejów dóbr królewskich Chutcze 421

ANTONI FRANECKI: „Wesele” w Księżej Dolinie – przyczynek do historii unitów na ziemi chełmskiej. 427

BOŻENA SKOLIMOWSKA: Imieninowy kubek 443

KRYSTYNA MART: Jedno życie – malarstwo, poezja, miłość, cierpienie. Wspomnienia o Zenonie Waśniewskim z okazji 75. rocznicy śmierci 447

ZBIGNIEW LUBASZEWSKI: Stanisław Skibiński – chełmski regionalista i krajoznawca 499

JAGODA BARCZYŃSKA: Sławomir Lewczuk (1938–2020). Wspomnienia o malarzu 509

Z ŻAŁOBNEJ KARTY

ZBIGNIEW WALDEMAR OKOŃ, PAWEŁ KIERNIKOWSKI, ZBIGNIEW LUBACZEWSKI: Pamięci Longina Jana Okonia (1927–2020). 519

RECENZJE

JACEK POMIANKIEWICZ: Eugeniusz Wilkowski, Między pokorą, a buntem. Refleksje autobiograficzne, cz.1, Chełm 2020, ss. 350, fotografie, dokumenty 535

PAWEŁ KIERNIKOWSKI: Stanisław Lipiński, Dzieje wybranych dóbr Chełmszczyzny z terenów Pobuża w XVIII i XIX w., Rejowiec Fabryczny 2019, ss. 134 538

PAWEŁ KIERNIKOWSKI: Tadeusz Kościuszko w tradycji historycznej Chełma i Ziemi Chełmskiej. Wybór materiałów, wybrał, przygotował i poprzedził wstępem Zbigniew Lubaszewski, TAWA, Chełm 2017, ss. 88	541
KRONIKA	
JOLANTA SKWARCZEWSKA: Kalendarium wydarzeń 2019	545

Ігор Піддубний

Позиція В. Філдермана щодо „єврейського питання” та його місця в політичному житті Румунії 1920–х років

Розширення в 1918 р. кордонів Румунії привело до появи у складі країни значного числа представників національних меншин, як і мала місце поява у країні значної кількості втікачів від більшовицького режиму. В тих умовах національні меншини Румунії намагалися знайти своє місце у правовій системі країни.

Діяльність представників національних меншин та їх участь в політичному житті королівства Румунії мала різну інтенсивність і в політичному житті країни виділяються також організації політичних меншин країни. Серед них активними виявилися і представники єврейської громади, які виступали за зрівняння в правах з румунами. Метою даної статі є висвітлення позиції одного з лідерів євреїв Румунії та його оточення в період 1920–х та її еволюції у 1930–х роках. Так, свого часу проф. Н. Кажал відзначив лідерів єврейського політичного і культурного життя Я. Неміровера, головного рабина Румунії, А. Штерна, Г. Карпа, лідера євреїв Ардялу Т. Фішера, лідера буковинських євреїв М. Ебнера, голову Союзу євреїв Румунії Вілгелма Філдермана¹.

Загалом у політичному житті країни брали участь окрім Союзу євреїв Румунії також і Єврейська партія, Парламентський єврейський клуб, Центральний комітет єврейських організацій Румунії. Серед 47 євреїв, депутатів та сенаторів, В. Філдерман перебував у парламенті чи не найкоротший проміжок часу – депутат 1927–1928 рр.

¹ *Parlamentari evrei în forul legislativ al României (1919–1940). Documente (extrase)*, București 1998, s. VIII.

Біографія Вілгелма Філдермана є пов'язаною з політичним життям та захистом прав євреїв. Народився він 14 вересня 1882 р. у м. Бухарест. У 1909 р. здобув звання доктора права у Парижі та з 1912 р. отримав посаду адвоката. Був професором єврейського ліцею громади Бухареста, а в 1913 р. обраний до Центрального комітету Союзу євреїв Румунії. В роки II Балканської та Першої світової війн служив в армії, а згодом як член Комітету єврейських делегацій брав участь в роботі Мирної конференції під час переговорів у Версалі. З 1920 р. В. Філдерман вже представник «Joint» в Румунії. До парламенту в якості депутата був обраний у 1927 р. на списку Націонал-ліберальної партії, а вже у 1928 р. обраний на списку Союзу євреїв Румунії. У 1929 р. зі створенням Єврейської агенції від імені Федерації союзів єврейських громад Румунії обраний делегатом на Сіоністський конгрес в Цюріху. Впродовж 1931–1933 рр. виконував обов'язки голови Єврейської громади Бухаресту. Спільно з Шафраном А. у 1940–1942 рр. від імені ФСЄГР (F.U.C.E.R.) виступав на захист інтересів євреїв перед режимом І. Антонеску. У березні 1943 р. був депортований до Трансільстрії, звідки по трьох місяцях повернувся назад. Разом з головним рабином А. Шафраном та іншими лідерами сприяв поверненню до країни депортованих. Після серпневих подій 1944 р. в Румунії вступив у конфлікт з комуністичною владою, через що змушений був у 1947 р. нелегально залишити країну. У 1948 р. оселився в Парижі, де у 1963 р. помер².

Організація, в якій відбувалася політична кар'єра В. Філдермана була створена 27 листопада 1909 р. як Союз євреїв країни (Uniunea Evreilor Rământenii). Своїм завданням організація визначила захист прав на рівне з румунами громадянство євреїв. До складу Центрального комітету СЄК увійшли ті, хто отримав громадянство, зокрема др. А. Штерн, І.Б. Броченер, М. Гастер, др. Ердрайх, С. Галфон, І. Гусар, І. Стеріан, Й. Кац. Діяльність організації суттєво активізувалася після II Балканської війни, оскільки румунський уряд обіцяв визнання прав євреїв напередодні вступу у цю кампанію³.

Врешті перші парламентські вибори, які відбулися в листопаді 1919 р. проходили за участю Союзу євреїв країни. У підготовці до виборів у жовтні 1919 р. організація виставила і певні вимоги, серед яких першою вимогою було надання євреям права на участь в публічних заходах та в діяльності парламенту, громадських і повітових рад, в армії, судових установах. Слідом за тим вимогою було і надання можливості нормального розвитку громадам. Вимогою стало

² *Parlamentari evrei in forul legislativ...*, op. cit., s. 409–410, 414; *Politics and political parties in Roumania*, London 1936, s. 445.

³ *Politics and political parties in Roumania*, op. cit., s. 283–285.

і надання єврейським школам різних рівнів можливості вільного розвитку, як і права видавати відповідні сертифікати та дипломи. Для таких шкіл вважали потрібним виконання державної програми, пов'язаної з вивченням єврейської мови та історії. Також бажаним для інституцій культури і освіти було підтримання з державного бюджету⁴.

Саме у зв'язку з виборами напередодні перегонів згадували про євреїв. Так, „Асоціація румунських євреїв” у Бухаресті запросила одного з представників Народної ліги К. Арджетоаяну виступити 6 жовтня з повідомленням про позицію його організації щодо євреїв. Так, було представлено історію появи євреїв у Молдові. У виступі велася мова про ставлення до національних меншин та згадувалося про програму для них прийняту в Алба-Юлії. Говорив про певну недалекоглядність І.І.К. Бретіану. Зрештою на думку промовця в новій державі не мало існувати єврейського питання і всі євреї мали стати повноправними громадянами без винятку. Мета ж виступу чіткіше проступила в кінці, коли К. Арджетоаяну закликав присутніх вступати в Народну Лігу⁵.

Після Першої світової війни назва організації була змінена на Союз євреїв Румунії та отримала в особі др. В. Філдермана голову. В цей період організація виступала за право брати участь в усіх проявах громадського життя країни та за допуск євреїв до участі в діяльності всіх інституцій держави. Для СЄР «вирішення єврейського питання» в Румунії складало завдання досягнення рівних прав з румунами. Разом з тим, приєднання нових територій також мало результатом необхідність об'єднання зусиль євреїв нових провінцій та Рєгату.

Конгрес Союзу євреїв країни 18–20 лютого 1923 р. продемонстрував позицію В. Філдермана стосовно основних проблем, які накопичилися на час підготовки нової конституції Румунії. У промові від 19 лютого 1923 р. В. Філдерман охарактеризував ситуацію з антисемітизмом, висловивши думку про відсутність антисемітизму у великих державах та несхожість антисемітизму в Румунії з антисемітизмом в Німеччині. В Румунії він вівся у формі пропаганди за видалення євреїв з громадського життя, з освіти. При цьому не вірив, що основна маса румунів є антисемітами, зазначаючи, що євреї не є конкурентами чиновникам чи іншим⁶.

Від даної констатації перейшов у промові до обговорення фальшивих звинувачень євреїв, якими назвав єврейську навалу, спростовуючи це твердження

⁴ Evreii pământeni și alegerile //Bucovina 1919 25 Octomvrie Nr. 175, s. 2.

⁵ „Liga Poporului” în chestiunea evreiască //Bucovina 1919 9 Octomvrie Nr. 162, s. 2.

⁶ Discursul Dlui Dr. W. Filderman, președintele «Uniunii Evreilor Români» rostit în Congresul Uniunii din 18, 19 și 20 Februarie 1923, București 1923, s. 3–5.

ня та вказуючи на чисельність євреїв в межах країни. Критикував історичні фальсифікації, ставлення антисемітів до Талмуду, використання протоколів Сіонських мудреців, звинувачення у ритуальному вбивстві. Серед інших звинувачень мало місце і звинувачення в захопленні багатств країни, яке відхилив, стверджуючи, що комерція не належить до багатств країни, а є інструментом доставки продукту від виробника до споживача. При цьому відкидав звинувачення у захопленні євреями торгівлі в Румунії, як і заперечував звинувачення євреїв у падінні валюти. В останньому питанні відзначав, що валюта є сферою інтересів держави. Заперечував і звинувачення у спекуляції, оскільки євреї не були виробниками продуктів харчування, але змушені були платити за них високу ціну⁷.

У своєму аналізі В. Філдерман виклав погляд на євреїв, який існував у Європі, як на вирішальний елемент в ряді випадків. Поряд з тим звернув увагу на Національну християнську лігу, відкидаючи можливість для неї вважатися християнською та заперечував її національний характер. При цьому В. Філдерман звертав увагу на факт, що в даний момент є країни, які не бажали консолідації країн, що збільшили свої розміри після війни. Саме таким вигідною була служба подібних організацій і захисники християнської релігії та румунської нації перетворювалися на слуг ворожих Румунії інтересів.

Звертав увагу і на «*numerus clausus*», відкидаючи при цьому звинувачення у переважанні євреїв серед учнів середніх навчальних закладів та студентів. Коментуючи це питання відзначав, що студентами ставали діти чиновників, комерсантів, військових, які були румунами і кількість студентів євреїв була все ж пропорційною кількості румунів. Звертав також увагу на умови навчання євреїв з Румунії у Франції, що відрізнялося від умов навчання в Румунії. При цьому висновок стосувався думки про потребу поступок держави національним меншинам, що таким чином мало зробити Румунію привабливою для них, тоді як представники меншин мали сприймати її дійсною своєю батьківщиною. Питання «*numerus clausus*» розглядалося і в контексті ставлення до ремесла, адже єврей з Німеччини чи Франції мав право займатися тими ремеслами, якими забороняли володіти євреям з Румунії⁸.

У своїй промові В. Філдерман співставив сіонізм та патріотизм, основною проблемою чого було твердження про дві батьківщини для єврея, можливість чого заперечували. Обговорював питання громадянства, цитуючи уривки з декретно-законів (1918, 1919) про надання громадянства, де за мешканцями Рега-

⁷ *Ibidem*, s. 5–10.

⁸ *Ibidem*, s. 10–14.

ту євреями визнавали громадянські права, хоча мали місце певні двозначності у актах та проекті конституції (ст.133). Згадав В. Філдерман про статтю 7 з закону від 26 вересня 1920 р., де громадянами визнавали євреїв, що проживали на всіх територіях Румунії. Від даного питання В. Філдерман перейшов до питання існування самої організації, відзначивши, що її існування не має подальшого сенсу, якби єврейське питання в Румунії вирішене на основі трактату. Проте існувала потреба добитися відповідності закону для всіх громадян, тож Союз євреїв країни ставала виразом небажання євреїв бути рабами і мала вести боротьбу за рівність всіх громадян. Разом з тим В. Філдерман відзначив, що інтереси євреїв співпадали з інтересами країни. Називав потребою продовження діяльності і залучення в неї євреїв з Бессарабії, Буковини та Трансильванії. Заявив і про потребу скликання конгресу євреїв всієї Румунії та про необхідність узгоджувати з урядом потрібні закони. Конгрес мав вирішити питання перетворення Союзу євреїв країни в значно ширшу організацію, що змушувало В. Філдермана заявити про бажання створити Союз Євреїв Румунії з метою захисту інтересів євреїв всієї країни⁹.

Того ж дня по обіді і після загальної дискусії В. Філдерман підняв питання щодо результатів діяльності Союзу євреїв країни та створення нової організації. Визначивши чотири шляхи розвитку організації, проаналізував помилки Союзу євреїв країни, вступивши по питанню щодо літератури в коротку дискусію з Феллером. Підняв питання і про програму організації, відзначивши, що вона мала боротися проти антисемітизму, демонструвати духовне єврейство, етичне та етнічне в справжньому його світлі, показувати роль євреїв в процвітанні країни. Зрештою для євреїв В. Філдерман вважав потрібним зберегти в рамках ромінізму етнічну і духовну особливість, шукати порозуміння зі співгромадянами не-євреями та шукати зближення з представниками інших національностей і віри для кращого порозуміння¹⁰.

Виступ стосувався також і проблеми єврейського націоналізму, де увагу звернув на формат організації та її мету, яку слід було втілити. При цьому закинув сіоністам за їх відмову від проведення внутрішньої політики. Разом з тим зауважував, що від румунів можливе неприйняття єврейських націоналістів та відмову у громадянстві. Також піднімалося промовцем і питання створення курсу для вчителів-євреїв у вчительській семінарії.

Завдання об'єднання всіх незалежно від належності до націоналістів-євреїв. Важливим було і питання перетворення Союзу євреїв краю у політич-

⁹ *Ibidem*, s. 15–20.

¹⁰ *Ibidem*, s. 20–24.

ну партію, як того вимагала частина членів. Зауважував на неприйнятті всіма партіями подібного кроку, адже він міг відтягнути значну частину членів цих партій до єврейської політичної організації. відкидав при цьому і звинувачення антисемітів, що на територію Румунії втекли до 100 тис. євреїв з України. Звертав увагу, що число біженців доходило до 40 тис. осіб і їх за розпорядженням уряду А. Авереску було переведено з Бессарабії до Реґату, що трактував як вірне рішення. Зрештою заперечував політичний характер Союзу євреїв краю, але відзначав, що депутатів у парламент організація відправляє з єдиною метою виконувати програмні завдання, хоча виборчий картель, завдяки якому можуть потрапити в парламент, суттєво обмежує повноваження такого депутата.

Завершальним виявилось питання можливості для євреїв вступати у політичні партії, висловившись про політичні партії як політичну клієнтуру та схожість партійних програм. Про долю організації говорив як про таку, якій потрібно зберегти стару назву, вірячи що до неї приєднуються і щирі націоналісти. Зміну назви не вважав підставою можливого зростання чисельності організації. Врешті вважав непотрібним перетворювати організацію в політичну партію¹¹.

Особливу активність представники євреїв у парламенті проявили під час обговорення та голосування у парламенті за нову конституцію у березні 1923 р. У першу чергу парламентські представники виступали за рівність євреїв у громадянських правах з румунами, за емансипацію євреїв та відображенням цього у конституції¹². Активними були в обговоренні конституції також члени Союзу євреїв Румунії. Так, А. Штерн у виступі 15 березня 1923 р. відкидав твердження про те, що положення мирних договорів щодо прав національних меншин загрожують суверенітету країни та посилався на те, що угода була підписана першими особами держави. Говорив він і про необхідність статті 133 конституції, яка мала бути застосована не тільки щодо євреїв Реґату, але й усієї країни¹³. У березні 1923 р., під час обговорення та голосування в парламенті по новій конституції Союз євреїв Румунії звертався до уряду з меморандумом щодо надання фактичних громадянських прав євреям, що народилися в Ру-

¹¹ *Ibidem*, s. 24–31.

¹² 9. 1923, martie 14. Salo Weisselberger, senator, cere formularea mai precisă a unor articole din proiectul de Constituție privind problema cetățeniei evreilor: *Parlamentari evrei în forul legislativ al României (1919–1940). Documente (extrase)*, București 1998, s. 29–35.

¹³ 10. 1923, martie 15. Adolf Stern combate teza că prevederile din proiectul de Constituție privind ocrotirea minorităților și a drepturilor lor ar atinge suveranitatea țării: *Parlamentari evrei în forul legislativ al României (1919–1940). Documente (extrase)*, București: Editura Hasefer 1998, s. 35–38.

мунії і не були підданими інших держав. Вже після прийняття конституції Союзу євреїв Румунії продовжив діяльність, спрямовану на визнання державою єврейських шкіл, єврейських громад. Також піднімалося і питання державної фінансової підтримки юдейської релігії, для чого в бюджеті мали ввести статтю в 10 тис. леїв та передбачити в подальшому більші суми¹⁴.

У контексті вимог дотримання прав національних меншин робив заяву А.Штерн 19 лютого 1924 р. при обговоренні проекту закону щодо надання та втрати громадянства. Тут промовець вказував на ситуацію, в якій Румунія визнавала права на громадянство для тих, хто мешкав на її території та говорив про ситуацію в країні, коли проживання особи впродовж 10–20 років на території громади не супроводжувалося проханням про надання громадянства, якщо мова не стосувалася народження в межах громади. Також, за твердженням А. Штерна, виникали питання з проханнями про надання громадянства, хоча і міністром юстиції І.Т. Флореску свого часу була зроблена заява про дотримання в усіх приєднаних провінціях режиму міжнародних угод. Виступ викликав доволі жваве обговорення та заяви міністрів¹⁵.

У 1925 р. В. Філдерман виклав позицію щодо «єврейського питання» у окремій роботі, яка була відповіддю антисемітським організаціям. В першу чергу ним було розкрито питання чисельності євреїв, де заперечував високий приріст євреїв. Також відповідав на заяви А.К. Кузи про невелике число євреїв у армії, називаючи число мобілізованих та нагороджених вояків-євреїв. Відповіддю було і визначення числа загиблих на фронті та процентного співвідношення їх у порівнянні з румунами, числа нагороджених, розкривав становище євреїв в умовах окупації країни¹⁶.

Виділено питання становища населення в умовах нової держави, де В. Філдерман критикував використання статистичних даних стосовно євреїв у Румунії, доводячи, що чисельність євреїв не є високою. Окремою частиною в роботу ввійшло дослідження антисемітизму з позиції релігії, де помітне місце займає і розгляд позиції А.К. Кузи. Виділено в цій частині і питання т.зв. ритуального вбивства, в чому звинувачували євреїв, питання «протоколів

¹⁴ *Politics and political parties in Roumania*, London 1936, s. 285–286.

¹⁵ 13. 1924, februarie 19. Proiectul de lege pentru dobândirea și pierderea naționalității române obligă autoritatea publică și autoritatea administrativă să facă recensământul tuturor locuitorilor care au dobândit naționalitatea și să le elibereze actele corespunzătoare: *Parlamentari evrei în forul legislativ al României (1919–1940). Documente (extrase)*, București 1998, s. 42–50.

¹⁶ W. Filderman Adevărul asupra problemei evreești din România ă la lumina textelor religioase și a statisticeei urmate de listele nominale ale ostașilor evrei morți, răniți, prizonieri, dispăruți și decorați în Războiul pentru întregirea României, București 1925, s. IV–XXXVIII.

сіонських мудреців»¹⁷. Разом з тим відзначав, що у всьому звинувачували євреїв, в тому числі і створенні Ліги Націй, але зауважував, що в такому разі в Румунії мають рахуватися з євреями як гарантими територіальної цілісності країни¹⁸.

Вимога дотримання прав національних меншин супроводжувалася ви-ступами щодо законів по освіті. Так, 7 грудня 1925 р. Н. Лернер в обговоренні закону щодо приватної освіти протестував проти обмежень діяльності єврейських шкіл та дитячих садків в Бессарабії, посилаючись на існування ряду рішень. Звертався до румунів, яких закликав порозумітися і не допускати розриву з культурою. Просив про можливість викладання в школі на їдиш та ге-брайській. По проекту цього ж закону від імені Союзу євреїв Румунії А. Штерн виступив 8 грудня 1925 р., де посилався на заяву Н. Йорги про суттєве відста-вання положень закону пропонованого міністром К. Анджелеску. Виступив проти розбіжностей статті 3 закону, де велася мова про право заснування при-ватних шкіл румунськими громадянами, в тому числі організованими в релі-гійні громади, зі статтею 1. Говорив і про значення вчителя для освіти дітей та потребу учительських семінарій, на що міністр К. Анджелеску відповідав, що їх випускниками початкова школа буде забезпечена вповдовж 5–6 років. На це А. Штерн відповів досить широкою промовою, зауваживши, зокрема, що євреї мали тільки символічну територію. Врешті прохання до міністра поля-гало у бажаній зміні статті закону, де б було вказано, що мовою викладання є гебрайська, звернувши увагу на те, що євреї Рєгату є „романізовані”¹⁹.

Окреме місце в Союзі євреїв Румунії займала виборча діяльність, де також намагалися добитися реалізації прав євреїв. Так, 2 лютого 1926 р. відбулася на-рада організації, де обговорили питання комунальних виборів, де прийняли рішення про підтримку тих партій, які обіцятимуть захист прав єврейської меншини та не надавати такої партіям, пов’язаним з антисемітами. Також на зібранні засудили антисемітські виступи студентів та вирішили протестувати проти дій, які чинилися проти студентів-євреїв. Стосовно ж парламентського

¹⁷ W. Filderman *Adevărul asupra problemei evreiești din România în lumina textelor religioase și a statisticeii urmate de listele nominale ale ostașilor evrei morți, răniți, prizonieri, dispăruți și decorați în Războiul pen-три întregirea României*, București 1925, s. XXXIX–LXXVIII.

¹⁸ *Ibidem*, s. XCIII.

¹⁹ 22. 1925, decembrie 7. În legătură cu proiectul de lege de organizare a învățământului particular, deputatul N. Lerner protestează împotriva unor discriminări față de școlile evreiești din Basarabia care au funcționat după revenirea acestei provincii în cadrul României mari: *Parlamentari evrei în forul legislativ...*, *op. cit.*, s. 76–77; 23. 1925, decembrie 8. Dr. A. Stern se declară de acord cu unele principii ce trebuie luate în considerare în proiectul de lege de organizare a învățământului particular. Totodată, face obiecții asupra unor prevederi ale acestui proiect. *Ibidem*, s. 81–90.

розслідування антисемітських виступів було прийнято резолюцію, що містила прохання до всіх депутатів-євреїв робити звернення щодо розслідування парламентом ряду проблем, пов'язаних з біженцями-євреями та діями Союзу євреїв Румунії²⁰.

У 20-х рр. Союз євреїв Румунії вступає у виборчі союзи, зокрема з Консервативно-демократичною партією Т. Іонеску та Цереністською партією. У 1927 р. було укладено виборчу угоду з Націонал-ліберальною партією²¹. На сесії 1927–1928 р. Г. Карп висловив думку про існування обмежень в правах євреїв як національної меншини та про союз з НЛП як спробу добитися прав і бути корисними країні. Стверджував у виступі, що в бесіді з міністром І.Г. Дука отримав запевнення в прагненні уряду до порозуміння. В обговоренні Тронного послання наголошував на необхідності забезпечення державою розвитку культури та забезпечення прав євреїв як національної меншини. Зокрема, стверджував, що євреям не дають змоги мати власні вчительські семінарії. Згадував і про закритий в Яссах педагогічний семінар, і про трагічний випадок з А. Берковичем з М. Орадя, який після початкової школи не мав змоги продовжити навчання і закінчив життя самогубством. Піднімав також інші питання, які мали, на його переконання, вирішуватися міністерствами. На завершення виступу наголосив на прагненні євреїв до мирного співіснування в країні²².

У парламентській сесії 1927–1928 р. активну позицію проявляв В. Філдерман, який 8 грудня 1927 р. виступив з зауваженнями щодо ставлення до студентів-євреїв у навчальних закладах столиці та звернув увагу на дії студентів, учасників конгресу в м. Орадя Маре і відсутність реакції на них з боку влади в плані розслідувань та вжиття заходів безпеки в його ході. Звинуватив у вихвалюванні дій студентів також генерала Т. Мошою, що представляв уряд на конгресі. Це у виступі мало вагу, оскільки піднімалося студентами питання «*numerus clausus*», неприйнятне для студентів-євреїв. Говорив депутат і про заклики в газетах та появу вимоги до студентів вступати в антисемітську лігу, про свої бесіди з міністром К. Анджелеску та невідповідність дій студентів на конгресі регламенту порядку та дисципліни для студентів університетів, оскільки студенти не мали права влаштовувати збори, а лише зі згоди ректо-

²⁰ 25. 1926, martie 4. U.E.R. declară că va sprijini în alegerile comunale listele electorale care promovează și drepturile populației evreiești și cere intensificarea măsurilor de protest împotriva motiunilor antisemite. *Ibidem*, s. 96–97.

²¹ *Politics and political parties in Roumania*, op. cit., s. 287.

²² 30. 1927, octombrie 31. Horia Carp exprimă satisfacția pentru drepturile formulate în nouă Constituție, subliniind participarea evreilor la viața publică. Totodată, el exprimă speranța că după Marea Unire se vor crea condiții pentru o conviețuire armonioasă între toți cetățenii țării: *Parlamentari evrei în forul legislativ...*, op. cit., s. 115–119.

ра для обговорення суцього студентських проблем та без участі не-студентів. Питання, які обговорювалися на конгресі називав невідповідними регламенту, а рух, який бажав змінити соціальний стан представників юдейської релігії називав анархічним нарівні з комуністичним. Звертався з запитаннями до голови уряду, міністрів внутрішніх справ, юстиції, освіти та військового міністра щодо вжитих заходів проти студентів, які били студентів-євреїв на вулиці та факультетах, про заходи, що гарантують права студентів-євреїв, про заходи проти заворушень, у потягах та на станціях на шляху до Орадя Маре, та ін., в тому числі і про заходи проти викладачів, що здійснювали антисемітську пропаганду, і про витрачання коштів (7 млн) на конгрес. Правда на зауваження щодо відсутності в пресі націонал-цереністів публікацій щодо конгресу В. Філдерману відповів В. Маджару, що ця була вирізана цензурою. Наприкінці виступу зробив заяву проти намірів Угорщини в Лізі Націй піднімати питання становища євреїв в інших країнах²³. Фактично продовженням даної теми став виступ 15 грудня 1927 р. сенатора Г. Карпа, яким обговорювалося питання урядової політики щодо єврейського населення та робилася заява щодо відстоювання євреями інтересів румунської держави. Разом з тим висловлював зауваження з приводу подій в Орадя Маре, Гуєдіні, Клужі, Тиргу-Окна, Яссах, у ставленні до яких уряд, як і в попередні 5 років, зайняв позицію відсторонення. Вважав недопустимим, щоб у демократичній державі священики, вчителі, викладачі ліцеїв та університетів були членами антисемітських партій, називаючи антисемітизм середньовічним проявом, адже вбачав можливою ситуацію, за якої вбивство 1000 осіб може стати не тільки можливим, але й непокараним. Висловив свій жаль з приводу єврейської школи в Орадя Маре, єдиної, де викладання велося румунською²⁴.

Позиція В. Філдермана, як учасника війни, прозвучала, як критика закону про амністію військових дезертирів, що добровільно перейшли до ворога, як і висловив здивування з приводу відсутності загальної амністії²⁵. Деяке інше питання, щодо середньої освіти, також було предметом виступу В. Філдермана у парламенті (20 березня 1928), яким обґрунтовував права євреїв, як національної меншини, на освіту, переконував, що євреї не збираються відібрати торгівлю та промисловість від румунів і не заповнили місця румунів в освіт-

²³ 31. 1927, decembrie 8. Dr. W. Filderman atrage atenția guvernului asupra gravității actelor de huliganism petrecute la Oradea. *Ibidem*, s. 120–127.

²⁴ 32. 1927, decembrie 15. Interpelare cu privire la unele excese antisemite în diferite centre universitare. *Ibidem*, s. 129–134.

²⁵ 33. 1927, decembrie 30. Dezbateră proiectului de lege privind amnistia. Intervenția lui W. Filderman. *Ibidem*, s. 134–138.

ніх закладах. Вказував, що і в вищій освіті євреї не становлять більшість (3998 з 23 513 студентів) та відзначав, що і це число прагнуть скоротити на основі «*numerus clausus*» до 1300. Вважав, що загальний розвиток шкільної освіти пішов хибним шляхом та що закон направляє цей хибний шлях в потрібне русло. Говорив про необхідність поєднання теоретичного та практичного навчання та про переповнення класів, як і необхідність економічної освіти та соціальної однастайності. Середню школу бачив вихователем моралі, способом отримати загальні технічні знання. Вважав необхідним встановлювати контроль над навчанням з боку університетської професури. Передбачав і можливість медичного огляду учнів, що б давало можливість визначати заняття для випускника згідно його можливостям²⁶.

Відповідно позицію Союзу євреїв Румунії було подано і під час обговорення проекту закону про культу, де сенатор Г. Карп, в числі інших представників єврейської громади країни, говорив про зв'язок культур з інтересами країни. Він виступив проти позиції єпископа Романа Лучана Трітяну та говорив про дії євреїв в економічній сфері, доводячи, що звинувачення в накопиченні майна і коштів не відповідають дійсності. Стверджував, що втрата євреями своєї землі стала для них трагедією та зауважував, що євреї є єдиними перед зовнішньою загрозою, відкидав звинувачення євреїв в егоїзмі. Приводив у виступі приклад служіння євреїв інтересам країни під час війни, як і приклади висловлення позиції стосовно країни. Закон про культу називав таким, що має врегулювати управління ними і принесе користь країні. Говорив і про приклади виступів проти дій антисемітів, зокрема про позицію на засіданні архидієцезії Буковини міністра І. Ністора, Горча та Арвіреску проти практики освячення прапорів антисемітських організацій зі свастикою та заяву митрополита Буковини щодо відмови від подібної практики. Наприкінці промови звертався до присутніх з закликком до здруження всіх у мирі в межах Великої Румунії²⁷.

У сесії 1928/1929 р. 11 жовтня Г. Карп, виступаючи в обговоренні відповіді на Тронне послання, підняв питання рівності прав для національних меншин в Румунії. Так говорив він про намір євреїв-парламентарів підтримати справу фінансової консолідації, яку мав намір здійснити уряд, пояснюючи цю позицію розумінням складності становища в національній економіці. У виступі Г. Карп звертав увагу на недоречності і прояви антисемітизму, на які відгукувалися представники Союзу євреїв Румунії зі США, на ставлення чиновників різних

²⁶ 34. 1928, martie 20. Dezbaterea proiectului de lege privitor la învățământul secundar În. *Ibidem*, s. 139–149.

²⁷ 37. 1928, martie 26. Senatorul H. Carp consideră legea cultelor un moment de progres pentru ideea de apropiere frățească. *Ibidem*, s. 159.

рівнів до євреїв як осіб другого сорту та відзначав існування в країні „морального гетто” і потребу надання вільного розвитку національних меншин.

У виступі зверталася увага на відсутність у судах суддів-євреїв, попри обіцянку, яку давав В. Філдерману міністр І.Г. Дука та на ситуацію з викладачами, адже в школах були відсутні вчителі, як і скорочувалася в ліцях кількість класів попри наявність значного числа учнів. Завершив свою промову запитаними до уряду²⁸.

Як представники національної меншини депутати від Союзу євреїв Румунії брали участь в обговоренні питань економічного характеру. Зокрема, складнощі, що виникли в 1928 р. у фінансовій сфері були темою виступів В. Філдермана, який 29 березня 1928 р. виступив з промовою щодо монетарної політики країни. Відзначаючи ситуацію з валютою в країні, говорив про рівень інфляції та дорожнечу, по стагнацію в сфері споживання, про грошовий обіг в межах країни і ситуацію з дефляцією через скорочення кредитів. Висловився щодо завдань, які слід було виконувати при проведенні стабілізації валюти та умов такої: наявність ресурсів та прирівнювання внутрішніх цін до цін зовнішніх. Власне гарантію конвертованості лея на зовнішньому ринку бачив умовою стабілізації та критикував уряд за емісію паперових грошей без достатнього гарантування золотом. Говорив депутат також про умови економічного розвитку країни, відзначаючи недостатній рівень експорту продукції та потребу втручання держави в сферу промисловості, сільського господарства і торгівлі. Тим паче, що в майбутньому перед державою поставали проблеми з бюджетом, наповнення якого могли здійснювати, запроваджуючи нові податки. Необхідним вважав мати збалансований бюджет та пропорційність в експорті й імпорті, й найважливіше мати для країни політичну й економічну незалежність, як і фінансову. У виступі 5 квітня 1928 р. щодо обговорення бюджету В. Філдерман торкнувся питання валоризації лея, відзначивши при цьому його низький курс щодо фунта стерлінгів та наявність боргу. в питанні співвідношення експорту та імпорту відзначив, що за тонну імпортованого товару доводиться сплачувати вартість двох тонн товару румунського. Збалансований бюджет бачив умовою проведення стабілізації лея. Звертався до голови уряду В.І.К. Бретіану, закликаючи його проводити економічну політику, вважаючи недопустимою наявність великої кількості паперових грошей в обігу. Приводив приклади оцінки економічного становища Румунії, здійснені в Британії стосовно взаємозв'язку валюти та промислової продукції в Руму-

²⁸ 41. 1928, octombrie 11. Horia Carp consideră că acordarea drepturilor egale pentru minorități va demonstra încredere în loialitatea populației evreiești. *Ibidem*, s. 186–192.

нії. Вважав потрібним вишукувати можливості і по сплаті зобов'язань, пошуку державою можливостей надання дешевих кредитів для промисловості, торгівлі та сільського господарства. Відзначав потребу економічної та фінансової перебудови та висловлював сподівання на здійснення її головою уряду²⁹.

У кінці 20-х років керівництво Союзу євреїв Румунії розпочало заходи з розширення числа організацій, створивши окремі секції в ряді міст Трансильванії, Буковини та Бессарабії. У червні 1929 р. відбувся конгрес Союзу євреїв Румунії за участю представників організацій з нових провінцій. Саме тоді було вироблено статут організації, яким передбачалося виконання завдань захисту індивідуальних та колективних прав єврейського населення Румунії на основі конституції, положень законів та мирних договорів, вимоги всіх особистих та колективних прав і заохочення всіх релігійно-культурних, соціальних, економічних і політичних інтересів єврейського населення Румунії, реалізації ефективного рівноправ'я в усіх сферах соціального та громадського життя³⁰.

17 грудня 1932 р. М. Вайсман у виступі щодо Великого об'єднання виступив проти антисемітських заяв окремих депутатів та в дискусії згадав ситуацію з виборами у Яссах, де В. Яманді виступив проти В. Філдермана, який був кандидатом від Економічної федерації і якого В. Яманді звинувачував у веденні небажаної політики. На це В. Яманді заявив, що євреї як румунські громадяни мають бути з політичними партіями. Заявив і про свою позицію проти Єврейської національної партії та політики, яку проводив Союз євреїв Румунії та закликав євреїв приєднуватися до існуючих політичних партій³¹. Власне у 1932 р. Союз євреїв Румунії не уклала виборчих угод, через що виступала на окремому виборчому списку, проявивши ініціативу у створенні Економічного блоку, з яким і укладалася виборча угода, що дозволяло охопити всю країну у виборчій боротьбі³².

Наростання антисемітського руху в Румунії стало причиною створення Центральної ради євреїв Румунії, до складу якої увійшли представники Союзу євреїв Румунії, Єврейської партії та представника юдейської релігії в парламенті. Угода по створенню „єдиного єврейського фронту”. Угоду укладали 29 січня 1936 р. представники Союзу євреїв Румунії В. Філдерман,

²⁹ 39. 1928, martie 29. Interpelarea deputatului W.Filderman în legătură cu politica monetară și economică a guvernului. *Ibidem*, s. 172–181; 40. 1928, aprilie 5. La discutarea bugetului statului, W. Filderman consideră necesară revalorizarea leului, urmată de stabilizare, dar observă că nu s-a elaborat politica economică viitoare. *Ibidem*, s. 182–185.

³⁰ *Politics and political parties in Roumania, op. cit.*, s. 286–287.

³¹ 91. 1932, decembrie 17. Subliniind importanța mării Unirii din 1918, Michel Weissman respinge calomniile antisemite proferate de unii deputați.: *Parlamentari evrei în forul legislativ...*, *op. cit.*, s. 371–372.

³² *Politics and political parties in Roumania, op. cit.*, s. 287–288.

Г. Карп, К. Орнштайн, М. Целтер-Серечану, представники Єврейської партії др. Т. Фішер, М. Вассман, др. Зінгер, Мізрахі, М. Бенвеністі та головний рабин др. І. Неміровер. Із заснуванням Центральної ради було опубліковано комюніке, де велася мова про загрозу впровадження в Румунії расистського режиму та видалення євреїв з країни з конфіскацією майна та обмеженням в правах на роботу. Єдиним представництвом євреїв Румунії називали Центральну Раду євреїв Румунії, яка мала захищати права і свободи євреїв, які були румунськими громадянами в межах положень конституції та законів країни. Також мали місце публікації двох звернень, до румунів та євреїв. Так, у зверненні до румунів говорилося про тривале співіснування румунів та євреїв, яке не вело ніколи до виникнення розбіжностей та протистояння між ними. Румунів закликали відновлення дружніх відносин та спільного просування до загального прогресу. Євреї давали обіцянку служити інтересам Румунії та захищати її кордони. У зверненні до євреїв найголовнішим було звернення уваги на загрози для них та говорилося про зарубіжні сили, які є ворогами для країни та євреїв. Згадували також про створені на військовій основі організації, які діяли на чисто гітлерівській програмі. Для євреїв, як відзначали у зверненні, існує загроза видалення зі служби, недопущення до вільних професій, конфіскація майна. Тогочасна ситуація розглядалася як питання життя та смерті, хоча євреї дотримувалися принципу вірності Трону та країні. З боку Центральної ради євреїв Румунії вживалися заходи відновлення фінансування юдейської релігії, від чого відмовився уряд, виступала проти антисемітських звинувачень преси³³. Правда Г. Штернберг стверджує, що дана організація не була в стані „протистояти незаконному свавіллю румунської влади”³⁴.

У 1937 р. Союз євреїв Румунії провів одне із засідань, де В. Філдерману, судячи з його промови, віддавали шану, тоді як він сам наголошував на основному завданні гармонізації (узгодження) інтересів країни і румунського народу з інтересами євреїв, вважаючи можливим позитивний результат. Він же говорив, що прийняття пануючою нацією рішень, що шкодять меншинам є хибним і некорисним для країни. Щодо успіхів Союзу євреїв Румунії він говорив про дотримання діяльності на основі правди. Врешті говорив і про успіх завдяки пам'яті.

Врешті в промові головна увага приділялася ряду питань, серед яких першим йшла відповідь щодо визнання євреїв в Румунії чужинцями. Так, погоджувався на визнання євреїв особами іншої національності та зауважував

³³ *Ibidem*, s. 297–300.

³⁴ Г. Штернберг, *Історія чернівецьких євреїв*, пер. з нім. Марка Кулика, Чернівці 2019, s. 92.

на доволі тривалому існуванні євреїв у Румунії. Прикладом приводив не тільки роботу Гаждеу, але й знайдену у Хотинському повіту монету часів Макавеїв. Посилався на Гаждеу щодо проживання євреїв на румунських землях в часи Мігая Хороброго та їх службу у війську Мігая Хороброго під час війни проти Дж. Баста. Приводилися В. Філдерманом й інші приклади та ним було звернуто увагу на слова Фердинанда I, сказані В. Філдерману під час аудієнції, коли обіцяв підтримати надання громадянства євреям³⁵.

Однією з умов, які надавали євреям права бути румунськими громадянами В. Філдерман називав участь у війнах, які вела Румунія. Таким чином, він подавав їх учасниками подій, що привели до першого об'єднання румунських земель за Мігая Хороброго, як і в Війні незалежності за Кароля та війні за створення Великої Румунії при Фердинанді I. Рівень цієї участі подавався на прикладі 5 тис. молодих добровольців, які взяли участь в Балканській війні. Ця участь була визнана у Сенаті Е. Лаговарі. Участь у Першій світовій війні була названа в промові здійсненою пропорційно участі румунів, а героїзм євреїв – визнаним у 1925 р. королем Фердинандом I. Права визнавалися еквівалентом обов'язків.

На кінець 1930-х років визнавалися проблемою співставлення євреїв з комуністичним рухом. Тут, В. Філдерман відкидав причетність до створення комунізму євреями, назвавши автором комуністичної доктрини християнина В.Леніна. Арешти комуністів, серед яких були євреї, не вважав підставою для звинувачення в цьому злочині всього народу. Відкидав і кваліфікацію євреїв як антифашистів, оскільки вважав фашизм таким, що використовував ідею демократії, не вчиняв гонінь на релігію, не мав антисемітського спрямування. Натомість саме гітлеризм (націонал-соціалізм) характеризував як ворога політичних свобод, розповсюджувача поганства, яким мали замінити релігію. Саме у цьому випадку євреї мали виступати антигітлеристами. Продовжуючи характеризувати праворадикалів, В. Філдерман перейшов до аналізу позицій румунських правих, характеризуючи їх як нео-націоналістів, які виступали проти свободи, рівності та власності і близькі за позиціями до гітлерівців, ставлячи етнічне походження над державою. Сам промовець виступав за визнання нації частиною держави. Разом з тим висловлювався, що і самі праворадикали розуміють, що євреїв занадто мало для того, щоб усунути уряд та змінити режим. Саме румунів вважав здатними змінити політичний режим. Обговорюючи ставлення праворадикалів до власності, приводив приклад і селянського

³⁵ W. Filderman, *Unde duce antisemitismul. Cuvântare ținută în sala Tomis în ziua de 18 Aprilie 1937, București 1937*, s. 4–5.

повстання 1907 р., в якому мали місце переключення уваги на євреїв, але завершилося вбивствами ряду власників та спаленням маєтків. Неонаціоналісти, за В. Філдерманом, розрізнялися, адже до них не відносив організацію А. Вайди-Воевод. Правда неясною назвав і доктрину Націонал-християнської партії, але очевидним визнавав намір перевести євреїв у спеціальний статус зі скасуванням громадянських прав³⁶.

Від даної оцінки В. Філдерман у виступі перейшов до розгляду актуальних питань, серед яких першим йшов перегляд громадянства. В черговий раз В. Філдерман намагався відмежувати євреїв Румунії, що мешкали на її території тривалий час від євреїв, які стали біженцями. До числа таких відносив також і росіян, греків, вірменів та інших, які, в подібних євреям з колишньої Російської імперії умовах, потрапили на територію Румунії. Таким чином заявляв про захист Союзом євреїв Румунії прав виключно євреїв з Румунії (*evreilor baștinași*), але не мають наміру підтримувати емігрантів. Вів також мову про парламентський проект закону, який передбачав перегляд громадянства у приєднаних провінціях і обов'язок службовця чи приватної особи повідомляти про порушення закону з набуттям громадянства. Завданням закону було виявлення шахрайств при наданні громадянства. Висловлював думку, що лише кілька сотень можуть належати до таких шахраїв, а також говорив про євреїв, які у 1921 р. прибули з України і якщо вони порушили законодавство при набутті громадянства, то це мали перевірити у 1924 р. Критикував і „*Universal*”, за його заяву про в'їзд у країну до 100 тис. німецьких євреїв³⁷.

Інша проблема – національна праця. В ній бачив право румунів на працю, відзначаючи, що ситуація склалася таким чином, що не всі галузі зайняті ними. Заявив, що євреї зробили багато для розвитку національної праці та виступав проти принципу «*numerus nullus*», який пропагували нео-націоналісти. Позбавлення євреїв права на працю вважав серйозною проблемою. Згадав В. Філдерман також про меморіал, поданий ним до уряду. Відзначив, що Румунія не була в світі єдиною країною з національними меншинами, де національна праця не є проблемою. Висновок стосувався визнання, що не насилля, а гармонія між громадянами сприяє внутрішньому миру і об'єднанню, тоді як повстання має місце там, де порушується рівність прав.

Висловився також В. Філдерман стосовно звинувачення в захопленні євреями торгівлі в Румунії, привівши цифри, які трактував як менші, ніж євреї могли бути представленими у торгівлі. Врешті стверджував про хибне сприй-

³⁶ *Ibidem*, s. 5–11.

³⁷ *Ibidem*, s. 11–13.

няття рівня зайнятості євреїв у торгівлі, тим паче, що у торгівлі продуктами харчування вони не були зайняті, але лише у тій галузі, де потрібне було знання іноземних мов³⁸.

У своїй промові В. Філдерман використав і статистичні дані іншого плану, демонструючи, що на офіційному рівні не визнавали в Румунії існування безробіття, в тому числі і відсутність безробіття в сфері інтелектуальних занять. Проблемою називав вивчення медицини румунами, що визначало відносно високий відсоток лікарів-євреїв.

Відповідно описано в промові також ситуацію з освітою на прикладі Академії торгівлі та закладів підготовки агрономів, де робився висновок про падіння рівня освіти. Цитує тут у ряді місць В. Філдерман і П. Шейкару, і проф. Дасковіча, інших викладачів та політиків щодо обмеження отримання освіти румунами, про загрозу для нації та інші результати. Послався В. Філдерман і на свої передбачення зроблені у 1925 р., де велася мова про необхідність в школі готувати і розум, і душу. Звертав увагу на небажання румунів, випускників вищих навчальних закладів іти працювати в провінцію. Однак основним, до чого звертався промовець було питання, яке він підняв тоді про антисемітську пропаганду, яка мала місце у початковій та середній школі, а також в університетах. Вона зводилася до твердження про те, що результати праці привласнюють євреї, що весь світ є їм проданий і тому не слід працювати. Дана позиція фактично дезорганізувала життя та звинувачувала в усьому євреїв. Виходом бачив тільки вільний вибір цінностей, а до того часу позиція і преси, і уряду вела до складних наслідків³⁹.

Розглядаючи питання національної праці та євреїв, В. Філдерман застерігав від результатів, подібних до німецьких. Він приводив приклади, які заперечували ізоляцію євреями румунів в економічній сфері і разом з тим посилався на партійну пресу, де застерігали від насильницької політики стосовно національних меншин. Коментуючи свою позицію, звертався і до Старого Завіту, і до виступів Н. Йоргі.

Роблячи прикінцевий висновок, В. Філдерман нагадував про спільну з румунами історію євреїв Румунії, їх участь в творенні нової держави. Закидав нео-націоналістам, що вони користуються результатами боротьби попередніх поколінь та вказував на патріотизм, який мають румунські євреї. Звертався

³⁸ *Ibidem*, s. 14–17.

³⁹ *Ibidem*, s. 17–26.

і до румунів, і до євреїв, закликаючи пам'ятати про минуле, дотримуючись політики миру⁴⁰.

Отже, в діяльності В. Філдермана основне місце займала боротьба за зрівняння євреїв Румунії в правах з румунами. Основна увага відводилася боротьбі за права євреїв Регату, проте з часом в орбіту Союзу євреїв Румунії входили і євреї з нових провінцій, за виключенням емігрантів. В 1930х роках В. Філдерман відкидав звинувачення у комуністичній діяльності та захопленні євреями сфери обслуговування та торгівлі в країні.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 26–30.

SUMMARY

FILDERMAN'S POSITION ON THE „JEWISH QUESTION” AND ITS PLACE IN THE POLITICAL LIFE OF ROMANIA IN THE 1920s

The author of article analyzes the publications and speeches of W. Filderman on the protection of the rights of the Jews of Romania. He opposed anti-Semitism and argued for the active participation of Jews in the development of Romania and the struggle for it. W. Filderman was supported in such activities by members of the organization. In his work he relied on the principle of peace with the ruling nation and participation in the development of the country.

RÉSUMÉ

STANOWISKO FILDERMANA W SPRAWIE „KWESTII ŻYDOWSKIEJ” I JEGO MIEJSCE W ŻYCIU POLITYCZNYM RUMUNII W LATACH DWUDZIESTYCH XX WIEKU

Artykuł analizuje publikacje i przemówienia W. Fildermana na temat ochrony praw Żydów w Rumunii, który przeciwstawiał się antysemityzmowi i opowiadał się za aktywnym udziałem Żydów w rozwoju Rumunii i walce o nią. W. Filderman był wspierany w takich działaniach przez członków organizacji. W swojej pracy opierał się na zasadzie pokoju z rządzącym narodem i udziale Żydów w rozwoju kraju.

IRCh
STOWARZYSZENIE

